

FIZIKER RÓBERT

HERR KARL ÉS HERR KURT.¹ TÖRTÉNELEMKÉP AUSZTRIÁBAN

(A Történelemtanárok Egylete által szervezett, *Mire emlékszünk? A közösségi memória szelektivitása Magyarországon és a nagyvilágban* című konferencián elhangzott előadás bővített, írásos változata)

Képzeljünk magunk elé egy országot,

- amely túl van ezredik születésnapján, mégis szereti önmagát áldozatként feltüntetni,
- amely rövid huszadik századi létét területe és lakossága jelentős részének elvesztésével kezdte,
- ahol az egészséges történelmi tudat kialakulását a kettős beszéd mellett a mítoszok, illetve a démonizálás és bagatellizálás közti kötéltánc hátráltatja,
- ahol a történelmi viták pártpolitikai színezetet nyernek, terek befogadóképességéről, kommunistagyanús elemekről meg a Himnuszról szólnak, és elérik a trafikokat is,
- ahol a múlt bizonyos, kényes szeleteit megpróbálják kiiktatni a nemzeti emlékezetből,
- amelynek szabadság- és békeszerető, panaszkodásra hajlamos, külföldi segítségben bízó népe két vesztes – de kötelességüket teljesítő, hősként elesett katonái által megvívott – háború után két diktatúra áldásait is megtapasztalta,
- ahol a vallási és etnikai kisebbségek sokáig másodrangú polgárok voltak,
- ahol a kül- és belföldi, például a köztársasági elnököt ért támadásokra nemzeti lózungokkal, ellenségkép gyártásával és „csak azért is” állásponttal reagálnak,

¹ Otto Schönlechner (Liezen, Ausztria) karikatúrája.

- amelynek emberi jogokkal kapcsolatos magatartását és demokrácia iránti elkötelezettségét kabarékban hozzák szóba, karikatúrákon ábrázolják és az EU is vizsgálta,
- ahol botrányról botránnyra bukdácsolva, többek között vehemensen vitatott színházi előadások, értelmiségi és családon belüli viták segítségével fájdalmas, nagy felbuzdulásokkal és hosszú (el)hallgatásokkal kísért tanulási folyamatnak lehettünk részesei,
- ahol büszkék kis államuk (és benne labdarúgásuk) nagy és dicső múltjára.

Hosszasan lehetne folytatni a sort. Tévedés ne essék, az elmúlt száz év Ausztriájáról van szó.

I. AZ ÖRÖKSÉG

Az új Ausztria vezetőit sajátos, a Monarchia korából örökölt politikai axiómák befolyásolták. Nem volt egyszerű dolguk: a huszadik század (1918–1989) négy „rendszerátvitelt”, két diktatúrát, két idegen megszállást és két köztársaságot eredményezett a szomszédban.

- *Quieta non movere* (a. m.: A nyugodt dolgokat nem kell mozgatni). Ez az alapelv az osztrák diplomácia kellékterében nem azt jelenti, hogy általában idegenkednek az adott helyzet megváltoztatásától, hanem feleslegesen nem kívánják bolygatni a meglévő dolgokat. Ugyanakkor siránkozás (mellett és) helyett fokozatos bel- és külpolitikai építkezéssel megpróbálják a lehető legtöbbet kihozni az adott helyzetből.
- *Primum vivere, deinde philosophari* (a. m.: Először élünk, azután filozofálunk). Ausztria politikai vezetői tisztában voltak/vannak azzal, hogy az ország létét mindenekelőtt a külpolitika eszközeivel – és gyakran a saját belső meggyőződésük háttérbe szorításával – helyezhetik szilárd alapokra. Az ország adott keretek közötti legnagyobb önrendelkezését tehát nagyfokú pragmatizmussal megáldva (vagy túlzott hajlékonysággal megverve?) próbálják biztosítani. Jellemző, hogy a legértékesebb műkincseket 1945 után közel tíz évig vándorkiállításon utaztatták, hogy azok egy esetleges szovjet típusú fordulat esetén ne kerüljenek a szláv óriás kezébe, ugyanakkor egy osztrák emigráns kormány működéséhez ezek eladásával biztosították volna a fedezetet. Mindez nem jelenti azt, hogy lemondanak a távlati víziók felvállalásáról. Számukra Ausztria feladata a „*híd és nyugodt pólus*” szerepének betöltése és a szellemi alapok megteremtése Európa föderalista államszövetségéé való összefogásához.
- A külügyi stratégiákat szelektív hallás is jellemzi: amennyiben azzal az állítással konfrontálódtak, hogy egy adott külpolitikai elképzelés nem aktuális, illetve pillanatnyilag kizárt, akkor a *pillanatnyilag* kifejezésre összpontosítottak, és nem is feltétlenül a viszonyok, hanem azok megítélésének változásáért dolgoztak.
- Jól jellemzik az osztrák külpolitikai gondolkodást a saint-germaini delegáció számára készült instrukciók. Eszerint nem célszerű provokálni a nagyhatalmakat, el kell fogadni és nyomatékosan hangsúlyozni: Ausztria tisztában van azzal, hogy legyőzték és semmit sem tehet a győztesek akaratával szemben. Jegyzékeikben a fő kérdésekre összpontosítottak, megpróbálták a nagyhatalmak fejével gondolkodni, egyfajta osztrák

Erfüllungspolitik keretében a politikai célszerűséget a jogi-történeti érvek elé helyezni, és általában nem léptek fel megvalósíthatatlan kívánságokkal. Érdekes, hogy Gratz Gusztáv emlékirataiban² ezeknek pontosan az ellenkezőjét vetette a magyar delegáció szemére.

- Bár megörökölték egy régi jelszót – „*későn és akkor is csak félig-meddig*” –, de a számtalan tárgyalás, egyeztetés és vita eredménye egyre kevésbé lett a döntés- és cselekvésképtelenség. Pontosabban a döntések (általában hosszú vajúdas után, de) megszületnek és fokozatosan átformálják a társadalom gondolkodását is.
- Ugyanis a sógorok megpróbálják felhasználni a múlt tapasztalatait. Az alapvetően sötét korszakként interpretált első köztársaságot nem fogadták el a polgárai, a pártok között nem volt semmiféle együttműködés, és a gazdasági bajok, valamint a szűk külpolitikai mozgástér, a győztes, majd a korábbi vesztes nagyhatalmak befolyása szinte törvényszerűen vezettek a katasztrófához. A politikai elit is mindent megtett az egyenlőtávolság-tartással, egyfajta semlegességgel szakítva a mozgástér szűkítéséért. A második, sikereiben gazdag és szerencsés csillagzat alatt született köztársaságban széles tömegek támogatták a stabil demokrácia, az önálló osztrák állam és nemzet megalkotását, a pártok, a gazdasági élet szereplői és a szakszervezetek partnerként tekintettek egymásra, a Marshall-tervnek köszönhetően viszonylag gyorsan jött a gazdasági fellendülés, és a mozgástér is sikerült tágítani. Az országra kényszerített/felvállalt semlegesség ellenére a nyugati orientáció és a közvetítőszerep is sikeresnek bizonyult.

II. MÍTOSZOK

Az osztrák történelmi tudatot számtalan mítosz terheli. Tudjuk például, hogy az először 17. századi forrásokban azonosítható *Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube* valójában elfedi azt aényt, hogy a házasságok mellett háborúk is szükségeltettek a birodalom növekedéséhez, sőt a hozományok megtartásához is. Az egyre kritikusabban szemlélt Habsburgok emblematikus alakjáról, *Ferenc József*ről már saját miniszterelnöke, *Ernest von Koerber* is kijelentette, hogy „*kétszeresen is végtelen károkat okozott, először ifjúként, másodszor idős kora miatt*”, hiszen 1848/49 vérbe fojtása után nagyrészt vesztes, a birodalom tekintélyét romboló háborúkat vívott. *IV. Károlyt*, az utolsó Habsburgot pedig sokan a vesztesek védőszentjeként „tisztelik”. A huszadik század a mítoszok gazdag tárházát adja.

- *Az ezeréves állam*: Ausztria olyan, mint egy idős hölgy. Szívesen emlékezik és ünnepel, de a pontos életkorát és a születési dátumát illetően gyakran tudat alatt elbizonytalanodik, és másokat tudatosan elbizonytalanít. 1996-ban, az alsó-ausztriai Neuhofenben ünnepelték az ország (*Ostarrichi*) millenniumát, miközben 1976-ban Lilienfeldben már megtették ugyanezt a Babenbergerek előtt tisztelegve, sőt 1955-ben a lechfeldi/augsburgi csatára emlékezve is az *Ostmark* ezeréves

² Gratz Gusztáv: Forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1935. 304–307.

tradícióját hirdették. Először 1946. november 1-jén (azaz a 950. születésnapon...) ünnepelték *III. Ottó* birtokadományát.

- *A köztársaság alapításával* kapcsolatban három dátum verseng egymással. 1918. október 21-én az önálló német-osztrák állam Ideiglenes Nemzetgyűlése a köztársasági kormányzati forma mellett tette le a voksát. 1918. október 30-án az államalapítás, az Államtanács (*Staatsrat*) felállítása, az új állam átmeneti alaptörvényének elfogadása, az igényelt állami terület definiálása és mindezek proklamálása történt meg. Végül 1918. november 12-én a német császárság bukására és Károly eckartsau-i levelére is reagáló legitimáció érdekében megismételték az egész aktust. Végül az utóbbit ünnepelték másfél évtizedig. Sokáig abban sem tudtak megegyezni az osztrák történészek, hogy napos vagy esős idő volt-e aznap. Mindegy is, hiszen 1945 után – alapvetően meteorológiai okokból – lemondtak a köztársaság kikiáltásának megünnepléséről. Október 26., a semlegességi törvény születésnapja két és fél héttel korábban nagyobb eséllyel volt kellemes késő őszi időben ünnepelhető, bár csak 1965 óta nemzeti ünnep és 1967 óta munkaszüneti nap.
- *Az életképtelen Ausztria:* Ausztria elveszítette az Osztrák Császársághoz tartozó területek és népesség mintegy háromnegyedét, a németlakta térségek egyharmadát. Ez a trianonihoz számszerűleg és pszichológiailag is mérhető veszteség. Bár az egykori Monarchia lakosságának 12%-át örökölte meg az új állam, de a korábbi ipari kapacitás 30%-a (a vas- és acélipar 40%-a, a papíripar 56%-a, az autóipar, a motor- és kerékpárgyártás, a faipar, ugyanakkor a korábbi szénkészlet csupán 0,5%-a), sőt bizonyos pénzeszközök felett is rendelkezhetett. Persze megviselte őket magyar tej, gabona, a sziléziai szén, a cseh cukor és (főleg) a sör hiánya. Ugyanakkor már 1921-ben kimutatták: Ausztria kisipara gyorsabb fejlődést produkált, és biztosított munkássága tekintetében meg is előzte a cseh területeket. (Az összes üzem 38%-a, a munkások 35%-a élt a cislajtán területen 1913-ban). Arról sem szabad megfeledkezni, hogy Bécs kereskedelmi- és pénzügyi központ-szerepe megmaradt, az idegenforgalom pedig annak ellenére is fontos szerepet játszott, hogy *Ignaz Seipel* kancellár szerint Ausztriát „*belépődíj ellenében idegeneknek mutogatni*” megalázó, és nem egyeztethető össze az osztrákok történelmileg megalapozott büszkeségével és önérzetével.
- *Mindenki anschluss akart 1918-ban:* a *Hin und Her-Renner*ből *Anschluss-Renner*ré avansált (azaz az összeomlás napjainak káoszában segítségért ide-oda rohangáló, majd a slágerré vált anschluss szekerére időben felkapaszkodó) *Karl Renner* szövetségi kancellár szerint Ausztria gazdasági helyzetéből, a törpeállam kicsinységétől való félelemből a kiutat az Ausztriát egy nagy gazdasági térség részévé avató és az elvesztett nagyságot is pótolni hivatott anschluss nyújtotta, amely egyben kiváló taktikai nyomásgyakorló eszköz is volt. A régi birodalom fantomjelenléte politikai, gazdasági és pszichológiai értelemben is nyomasztó volt: „*Mintha hosszú ideig éltek volna egy nagy palotában, és aztán ugyanott már csak egy szobában lakhattak, de a palota magas csarnokai és hosszú folyosói – még, ha üresen is, de – továbbra is ott voltak*”.

Az ismert toposzok szerint az osztrákok életképtelen államát életre ítélték, köztársaságiak nélkül kellett köztársaságot építenie, ráadásul meg kellett tanulnia német helyett német nyelvű osztrákként, majd osztrákként viselkedni. Mégis az „*állam, amelyet senki sem akart*” legenda. *Otto Bauer* úgy nyilatkozott később, hogy a heves sajtó- és gazdasági körök részéről folytatott ellenpropaganda miatt nem mertek népszavazást kiírni az anschlussról. Németország az első világháborús „szövetség” után nem élvezett nagy támogatást. A keresztényszociálisok csak azért szavaztak egységesen november 12-én, hogy „*ne zavarják meg ebben a történelmi pillanatban az egységet*”. 1918. decemberi pártprogramjuk azonban nem is említette az anschluss. Tartottak a spartakisták bolsevik Németországtól, a protestáns szomszédától, és monarchista köreik inkább a Habsburgok visszatérésében reménykedtek. A gazdaság képviselőinek a német konkurencia miatt fáj a fejük. A vorarlbergiek 80%-a kívánta a csatlakozást – Svájchoz. Ráadásul (a két állam közötti titkos tárgyalások ellenére) a német kormány részéről sem egyöntetű a fogadtatás.

- A „*maradék Ausztria*” kifejezést *Georges Clemenceau* helyett főleg az osztrák politikusok (Renner: „*Ami megmarad, egy nyomorék állam, szomorú maradvány*”) használták, az első köztársaság születéséről írott, kétkötetes munka³ ennek ellenére címében is fenntartja a többféle, nyelvtanilag helytelen verzióban fennmaradt legendát. De a források a *soll gesagt haben* (állítólag azt mondta) formula használata ellenére is görcsösen ragaszkodnak a mítoszhoz: A legszebb példa szerint Clemenceau „*olyan kijelentésre ragadtatta magát, amelyet talán jogtalanul varrnak a nyakába*”.
- Az *anschlusstilalom*: Az eredeti osztrák békefeltételek között nem szerepelt a csatlakozás tilalma, de a franciák a weimari alkotmány 61. pontját – mely Ausztriának tanácskozási jogot biztosított a Birodalmi Tanácsban a Német Birodalomhoz való csatlakozásáig – a békeszerződéssel ellentétesnek tartva megkongatták a vészharangot. Végül az osztrák békeszerződés 88. cikkelye furcsa körülírást tartalmazott, amely formailag megfelel az önrendelkezési elvnek, és a későbbiekre nem zárta ki a Népszövetség engedélyét. A nevezetes 88. cikkely egyébként a trianoni békeszerződés 73. cikkelyének felel meg inkább, semmit a versailles-i 80. cikkelyének: „*Magyarország (Ausztria) nem mondhat le függetlenségéről, csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának beleegyezésével. Következésképpen Magyarország (Ausztria) kötelezi magát, hogy az említett Tanács beleegyezésének esetét kivéve, tartózkodni fog minden oly természetű cselekedettől, amely közvetlenül vagy közvetve és bármely módon, főként – addig, amíg a Nemzetek Szövetségébe tagként fel nem veszik – valamely más hatalom ügyeiben való részvétel útján, függetlenségét veszélyeztethetné*”. Ez a paragrafus Közép-Európa új rendjének mindenféle megváltoztatását tilalmazza, az új államrendszer elfogadását kényszeríti rá a legyőzöttekre.

³ *Konrad, Helmut – Maderthaner, Wolfgang* (Hg.): *Das Werden der Ersten Republik. ...der Rest is Österreich.* Carl Gerold'Sohn Verlagsbuchhandlung KG, Wien, 2008.

- *Seipel, a „könyörtelen prelátus”*. Az 1927. júliusi véres események, a bécsi Igazságügyi Palota előtti tüntetés mintegy kilencven halálos áldozatot követelő vérbe fojtása után a kancellár nemzetgyűlési beszédében – az ellenzék felé fordulva – így fogalmazott: *„Ne követeljenek a parlamenttől és a kormánytól semmit, ami az áldozatokkal és a bűnösökkel szemben enyhének („milde”) tűnhet, de szörnyűséges lenne a sérülést szenvedett köztársasággal szemben. Ne követeljenek semmit, ami úgy nézne ki, mintha menlevelet adnánk a lázadóknak. Ne követeljenek semmit, ami a tüntetőket és a hozzájuk a pusztítás és a házak felgyújtásának céljával csatlakozókat felbátoríthatná, hogy később ismételten ilyen dolgokat kövessenek el, hiszen amúgy sem lehet nagy bajuk belőle. Semmi sem áll távolabb tőlünk, mint hogy kemények legyünk, de szilárdak akarunk lenni”*. Ebből a kissé dagályos és szerencsétlen felszólalásból, a melléknév főnévvé alakításával, illetve a bűnösök áldozatokra szűkítésével, azaz részben politikai demagógiával lett Seipelből máig hatóan könyörtelen politikus.
- *Engelbert Dollfuss, a mártír és/vagy munkásgyilkos*. A 2008-as emlékkiállításához készült kötet⁴ félszáz tanulmányából egyik sem érinti a hivatásrendi-félfasiszta állam és Dollfuss megítélésének problematikáját. 2010 februárjában 97 kutató követelte nyílt levélben a dollfussi diktatúra áldozatainak rehabilitálását, miközben Dollfuss az ÖVP parlamenti klubja mellett egy oltárképen is feltűnik egy templomban, St. Pöltenben. 2010-ben először fordult elő 1945 óta, hogy nem rendeztek Dollfuss-élmémisét a kancellári hivatalban.

A mítoszok elleni határozott fellépést az is indokoltá teszi, hogy a felmérések szerint az érettségizettek 85 százaléka nem tudja, mikor ért véget az első köztársaság, illetve a 2005-ös hármass évforduló kapcsán is komoly tájékozatlanságot árult el az osztrák, főleg fiatal átlagpolgár. Az 1933-at, illetve 1918-at megelőző időszakokra az általános amnézia jellemző (mára csak főleg az ifjú hölgyek és Bécs lakói nosztalgiáznak Sissi vagy általában a Habsburgok hallatán, még feketekönyvet⁵ is kiadtak a dinasztia viselt dolgairól).

III. AZ ÁLDOZATMÍTOSZ

Egy 2005-ös felmérés szerint a nemzetiszocializmussal kapcsolatban 51% (a felsőfokú végzettségűek 95%-a, az érettségizettek kétharmada) vélekedik úgy, hogy csak vagy nagyrészt rossz dolgok köthetők az 1938–1945 közötti időszakhoz. 44% szerint jó és rossz dolgok is történtek, 52% fogadja el Ausztria, illetve az osztrákok társtettességét. 34% szerint többségben voltak a meggyőződéses nácik, és csupán 13% fogadja el a negyven éven át sulykolt áldozatmítoszt.

Ausztria huszadik századi történelmének talán legismertebb képe 1938. március 15-én készült a bécsi Heldenplatzon, ahol negyedmillió osztrák köszöntötte a sikeres külhoni osztrákot, a

⁴ Karner, Stefan – Mikoletzky, Lorenz (Hg.): Österreich. 90 Jahre Republik. Beitragsband zur Ausstellung im Parlament. StudienVerlag, Innsbruck, Wien, Bozen, 2008.

⁵ Leidinger, Hannes – Moritz, Verena – Schippler, Berndt: Schwarzbuch der Habsburger. Haymon Taschenbuch, Innsbruck-Wien, 2010.

korai Schwarzeneggerként hazatért „müncheni patkányfogót”. Brigitte Hamann történész szerint „1933 óta látták az emberek, hogy Németországban egyszerre csak felvirágzott a gazdaság és csökkent a munkanélküliek száma. Ausztriában – ahol szintén diktatúra volt – sokan elszegényedtek. Ezért azt mondták, akkor inkább válasszuk azt, amelyik sikeresebb”.

Önmagában ezzel a ténnyel, az alaposan megszervezett náci örömmünnep fogadtatásával nincs probléma. Hiszen 1944-ben néhány hónap különbséggel ugyanúgy egymillió ember fogadta Párizsban *Pétain* marsallt és *de Gaulle* tábornokot; *Bruno Kreisky* újságcikket is szentelt annak bizonyítására, hogy jóval kevesebben férnek el a Hofburg előtt, *Habsburg Ottó* pedig azzal érvelt, hogy a brazil *Maracanã* stadionban is elfér majdnem ennyi ember...

Az osztrákoknak sikerült elhitetniük mindenkivel, hogy *Beethoven* és *Mozart* osztrák, *Hitler* pedig német volt. (Egyébiránt némi joggal: amikor ugyanis 1924-ben a bajorok Ausztriába akarták visszatoloncolni a náci pártvezért, Seipel kancellár utasítást adott a beutazás megakadályozására, mert – az 1832. évi kivándorlási pátens 10. §-a értelmében – a bajor hadseregben szolgált *Hitler* elveszítette osztrák állampolgárságát. Végül *Hitler*, akit az osztrákok íróként aposztrofáltak, maga kérte elbocsátását az osztrák állam kötelékéből 1925 elején.)

A gond inkább az utólagos szembenézés halogatása: az 1938 és 1945 közötti időszakot inkább egyszerűen törölték az osztrák történelemből. Ennek jellemző példája, hogy *Felix Hurdes* néppárti oktatásügyi miniszter – kommunista elődjével egyetértve – az iskolai bizonyítványokból is törölte a német nyelv (*Deutsch*) tantárgyat, helyette az oktatási nyelv (*Unterrichtssprache*) fogalmát vezették be. A szocialisták azt is felvetették, hogy az NSDAP egykori párttagjait cseréljék ki a hadifoglyokra. *Erich Zöllner* alapmunkájában⁶ a zsidóság sorsáról egyetlen mondatban tudósít: „Rögtön megkezdődött a zsidóság emigrációja, és a tulajdonukat árjásították”. Az *Ausztria krónikája*⁷ című munkában pedig az 1938–1945 közötti időszak történéseiből fontosnak tartották rögzíteni az ellenállás, a tiltakozás különböző formáit, a *Hitler*-vicceket, a szabotázsakciókat, a *Rapid Wien* német labdarúgó bajnoki címét, a röplapokat, de Ausztria tettesszerepéről egyetlen sort sem írtak.

A Második Köztársaság *Magna Chartája*, a szövetséges külügyminiszterek 1943. októberi, féloldalas moszkvai deklarációja a pszichológiai hadviselés részeként eszköz volt arra, hogy az olaszországi szövetséges hadműveletekkel párhuzamosan bátorítsák és támogassák az osztrák ellenállást. A szövetségesek a nyilatkozatban elismerték, hogy Ausztria volt „*Hitler* tipikus támadó politikájának” első áldozata, és szabad és független országgént helyre kell állítani. Az áldozatszerepet tehát nem Bécs alkotta meg. „*De emlékeztetni kell Ausztriát arra is, hogy háborús részvételéért a hitleri Németország oldalán felelősséget kell viselnie, mely elől nem térhet ki, és hogy a végleges számonkérés során majd elkerülhetetlen lesz annak figyelembevétele, mennyivel járult hozzá saját felszabadításához*” – folytatódott a deklaráció. Ennek ellenére katonailag jelentős ellenállás nem alakult ki, főleg kommunisták harcoltak a független osztrák köztársaság visszaállításáért (a *Tito*-féle partizánok öt osztrák hadosztálya mára feledésbe merült, bár *Harald Walsér* történész, parlamenti képviselő 2011-ben a szélsőjobboldallal vitázva megemlékezett róluk).

⁶ *Zöllner, Erich*: Ausztria története. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

⁷ *Zentner, Christian*: Chronik Österreich: Von den Anfängen bis Heute. Otus Verlag, Wien, 2008.

Az ideiglenes kormány szigorú, a nemzetiszocializmust betiltó és a háborús bűnösökről szóló törvénye a nemzetiszocialista múlttal rendelkezőket megfosztotta a választójogtól (1949-ben feloldották a rendelkezést), 101 714 személyt (az állami hivatalnokok negyedét) kizárta a közszolgálatból, sokakat munkaszolgálattal, pénzbírsággal, foglalkozási tilalommal büntettek. Több mint 23 ezer jogerős ítélet született, háborús bűnök miatt 4800 embert ítéltek el, 25-en kaptak életfogytiglani börtönbüntetést, a 43 halálos ítéletből harmincat hajtottak végre.

Szélesebb körben és nagyobb számban indultak tehát eljárások, mint Németországban. Ugyanakkor a náci múlt elhallgatása kezdettől fogva jelen volt, még hozzá a Második Köztársaság alapidokumentumában. Az 1945. április 27-i *Függetlenségi Nyilatkozat* hallgatott az osztrák kollaborációról, a tényleges áldozatokról, egy szava sem volt az osztrák ellenállásról. A nyilatkozat szerint Hitler Ausztria népét megfosztotta akaratától, értelmetlen hódító háborúba vezette, melyet egyetlen osztrák sem akart soha. Mindenki áldozat volt: 1934 februárja, a hivatásrendi állam, az illegális nácik és a náci időszak, a háború, a megszállás és az elszámolás áldozatai. Később aztán mindenki ellenállóvá lett.

A „hétköznapi fasizmus” jelei (a felelősség elutasítása, sőt a nemzetiszocializmus örökségének és Ausztria német jellegének vállalása, *Sieg Heil!* kiáltások egy filmbemutatón, a mauthauseni emlékhely létesítése elleni támadások) mellett sajátos kettősség jellemezte a múlthoz való viszonyt. A külföld felé a jogi-külpolitikai konstrukció így hangzott: Ausztria áldozat volt, és ellenállt a hitlerájnak. Ugyanakkor a belpolitikában egy erkölcsileg elfogadhatatlan álláspont kerekedett felül: az emlékezés az ellenállásra és a náci bűnökre a háttérbe szorult. Bár 1963-ban létrejött Az Osztrák Ellenállás Dokumentációs Archívuma (*Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes – DÖW*), de az első állami, az ellenállást megőrkítő emlékmű csak 1965-ben készült el, és az ellenállás dokumentálói könnyen megkapták a kommunista vagy legalábbis kommunistagyanús minősítést.

1955. május 14-én *Leopold Figl* külügyminiszter meggyőzte a négy nagyhatalom külügyminiszterét, hogy az államszerződés szövegéből hagyják ki az utalást Ausztria felelősségére a háborúban való részvételért. „*Az ominózus és Ausztriát lejárató és vétkeességét kimondó záradék*”-ot törölték. Ez teljessé tette a bűntudat elfojtását és elodázta a szembenézést, de hozzájárult az osztrák identitástudat megerősödéséhez és természetessé válásához. Az 1957-es általános amnesztia keretében szabadultak a még börtönben lévők, és a köztársaságielnök-választáson is folytatódott a harc a volt nácik szavazataiért. A szociáldemokrata *Adolf Schärf* „*Aki egyszer már Adolf mellett volt, idén is Adolfot választja*” jelszóval kampányolt. A '60-as években a nemzetiszocialista rezsim aktív támogatóival szemben felmentő ítéletek születtek, később a további esküdtbírósi eljárások is leállították. 1956 és 1975 között 39 ítélet született, 21 ügy felmentéssel ért véget. *Adolf Eichmann* elfogásakor korábbi munkatársai közül néhányan még mindig a bécsi zsidóktól kisajátított lakásukban éltek, az osztrák kormány pedig rögtön döntést hozott arról, hogy Eichmann-t megfosztja osztrák állampolgárságától.

1961. november 15-én mutatták be az osztrák televízióban *Carl Merz* és *Helmut Qualtinger Herr Karl* című tévéjátékát. Karl úr, bármilyen rendszer tipikus kiszolgálója, aki „*minden skrupulus nélkül hasonul mindehhez*”, egy csemegekereskedés pincéjében mesélt dolgokról, átlagosztrák nyárspolgári élete tapasztalatairól. Nagy volt a tiltakozás, de ekkor még sikerült visszatuszkolni a szellemet a palackba. 1966-tól *Simon Wiesenthal* folyamatosan leplezte le az

osztrák politikai elit náci múltú tagjait, de a megszavazott parlamenti vizsgálóbizottság nem a múlt feltárásának szándékával jött létre, hanem Wiesenthal szerepét kívánta vizsgálni.

Kreisky kancellár így magyarázta elutasító álláspontját: „*Sokan, mindenekelőtt külföldön, még ma sem értik, miért nem lehetett egyszerűen megfékezni a német és osztrák náciakat. De megismétlem: bízunk kellett abban, hogy az emberek, akik okosabbá váltak a tapasztalataik révén, megtalálják a demokráciához vezető utat. Senkinek sem lehet megsemmisíteni az anyagi egzisztenciáját, mert akár opportunizmusból, akár meggyőződésből a náciizmus mellett döntött [...]. Alapvetően mindig tartottam magam ahhoz a marxi alapelvhez, hogy a társadalmi lét határozza meg a tudatot. A hosszú időn át a társadalomból kiteszített munkanélkülinek ilyen módon más a társadalmi tudata, mint azoknak, akik biztos munkahellyel rendelkeznek.*”

Aztán – a német *Historikerstreit* árnyékában – az 1986-os elnökválasztás hozta el a döntő fordulatot. A Néppárt a pártonkívüli Kurt Waldheimet, volt külügyminisztert és az ENSZ előző főtitkárát jelölte. A választási harcban nyilvánosságra hozták Waldheim *Wehrmacht*-törzslapját a nemzetiszocialista diákszövetségi és az egyik SA lovas ezredbeli tagságáról tanúskodó bejegyzésekkel. Waldheimet 53,9%-os egyértelmű többséggel választották meg. 1987-től 2007-ben bekövetkezett haláláig magánemberként nem utazhatott be az Egyesült Államokba, *persona non grata* lett világszerte. Waldheim úgy védekezett, hogy nem volt tudomása a Balkánon elkövetett rémtettekről. A végrendeletében megbánt ködösítési kísérletei vitathatatlanok, mindig csak annyit ismert el, amennyit éppen rábizonyítottak. A Wehrmacht katonája volt „százezernyi más osztrákhhoz hasonlóan, akik a kötelességüket teljesítették”. Osztrák, (sőt egy brit-amerikai) majd – Waldheim kérésére – egy nemzetközi szakértőkből álló bizottság vizsgálta az elnök háborús múltját. Az utóbbiak által kiadott *Fehér könyv* „elnyomó intézkedések konzultatív támogatását” és azt róta fel Waldheimnek, hogy soha nem tiltakozott ilyen intézkedések ellen, illetve múltját megpróbálta ártalmatlan színben feltüntetni. A *Die Zeit* úgy fogalmazott, hogy *Herr Kurt lépett Herr Karl* helyére.

1986 és 1988 között heves viták zajlottak Ausztriában, amelyek az Anschluss 50. évfordulóján értek el a csúcspontra. Waldheim televíziós beszédében kért bocsánatot: „*Nem szabad elfelejtenünk, hogy a nemzetiszocializmus legvadabb fogdmegei közül sokan osztrákok voltak. Voltak az áldozatok és a tettesek között is osztrákok. Nem kelthetjük azt a benyomást, mintha semmi közünk nem lenne az egészhez. Természetesen nem létezik kollektív bűnösség, mégis az Osztrák Köztársaság államfőjeként bocsánatot szeretnék kérni azokért a bűntettekért, amelyeket osztrákok követtek el a nemzetiszocializmus jegyében*”. Ugyanakkor azt is hozzátette, hogy „*államként Ausztria volt Hitler első áldozata. Ez vitathatatlan. Annak ellenére, hogy – ahogy egyetlen másik ország sem – éveken át ellenállt a Harmadik Birodalom politikai és gazdasági nyomásának, legyőzték. Mindamelllett az államok nemzetközi közössége sem nyújtott semmilyen segítséget az agresszióval szemben*”.

Tehát Waldheim bocsánatot is kért, meg nem is. Robert Menasse szerint azért kért bocsánatot, mert nem tudta, hogy a kötelességteljesítésről szóló, inkriminált mondatát már nem mondhatja el Ausztriában. Ugyanebben az évben Franz Vranitzky kancellár felmondta a kiskoalíciót a Jörg Haider vezette Szabadságpárttal, és több beszédében ítélte el a múltban történeteket. 1991-ben a jugoszláviai polgárháború kapcsán tartott parlamenti beszédében, mintegy annak lábjegyzetében kifejtette, hogy „*Ausztriának felelősséget kell éreznie azért a szenvedésért, melyet, ha nem is az állam, de a polgárok okoztak más embereknek és népeknek. ...Vállaljuk*

történelmünk minden tényét és népünk minden tagjának tetteit, a jókat éppúgy, mint a rosszakat, és ahogyan igényt tartunk a jókra, ugyanúgy bocsánatot kell kérnünk a rosszakért”. Tehát az osztrákok és nem Ausztria felelősségéről beszélt. 1993. június 9-én, első osztrák kancellárként a jeruzsálemi Héber Egyetemen elmondott beszédében kért bocsánatot a múlt bűneiért. 1995-ben jött létre a nemzeti alap a nemzetiszocializmus áldozatainak, illetve hozzátartozóinak támogatására, 1997-ben vezették be a mauthauseni emléknapot (május 5., a koncentrációs tábor felszabadításának napja), 1998-ban történelemszövetség jött létre és tett le 14 ezer oldalnyi anyagot az árjásított vagyonok és a kártalanítás témakörében. A 2000. február 4-én aláírt ÖVP–FPÖ koalíciós megállapodás (a Szabadságpárt kormányzati részvétele miatt) nemzetközi és belföldi tiltakozást is kiváltott. A kormánytagoknak a Hofburgba vezető föld alatti folyosót kellett használniuk, a *Le Monde*-ban az európai zászló egyik csillaga helyére horogkeresztet rajzoltak. A 14 európai állam szankciói még nagyobb imázsvesztést okoztak, mint a Waldheim körüli viták. Haider visszavonult Karintiába, balga vagy éppen tudatosan megválasztott szavait egészen másféle tettek követték, a múlttal való szembenézést ígérő kormánynyilatkozat szellemében például megbékélési alap jött létre a kényszermunkások kárpótlására, így csendben eltörölték a szankciókat.

A bűnrészesség nélküli áldozat státusa „*megengedhetetlen, kizárólag fekete-fehér szemléletű*” álláspont volt – vélekedett *Heinz Fischer* szövetségi elnök 2006-ban. Az osztrákok „*milliónyi, hősiességgel és vétekekkel, kollaborációval és elutasítással, bátorsággal és gyávasággal teli, külön-külön életutat jártak be. [...] Nem lehet helye sem az általános elítélésnek, sem az általános felmentésnek. Vállalnunk kell a differenciálás sokkal fáradságosabb útját, az egyéni felelősségét, a bocsánatkérés és a megbocsátás, és mindenekelőtt a jövőt szolgáló tanulás útját*”.

Egy 2008. februári felmérés szerint a többség szeretné lezárni hazája történelmének a náci uralomhoz kapcsolódó fejezetét, a családokban egyre kevesebb szó esik az anschlussról (1988: 10%, 2008: 7%). Egyre kevesebben gondolják, hogy a legtöbb ember kívánságának megfelelően történt a csatlakozás a Német Birodalomhoz (1988: 50%, 2008: 38%; a fiatalok körében 30%, az egyetemet végzetteknél 54%). A hivatalos állami megemlékezés „*a német csapatok ausztriai bevonulásának*” 70. évfordulójáról szólt. Kisebb botrányt kavartak Habsburg Ottó szavai: „*Azokkal az újra és újra felmerülő, megszegyenítő vitákkal kapcsolatban, hogy az osztrákok tetteistársak vagy áldozatok voltak, azt kell mondanom, nincs még egy állam Európában, amelyiknek több joga lenne önmagát áldozatnak tartani*”.

Egyébiránt – a mítoszokkal való viaskodás mellett – az osztrák szimbolikus politika egyéb fontos elemeivel sincs minden rendben. Az osztrák címer Karl Renner javaslatára a fekete, vörös és arany színeket kapta, így színszimbolikájában máig megmaradt az anschlussra vonatkozó osztrák vágyakozás. (Ráadásul a szétszakított láncok még mindig az ellenállást és az áldozatmítoszt jelképezik, és a sarló meg a kalapács is sokak szemét szúrja, bár valójában semmi köze a szovjet példához...) Az Igazságügyi Palota épületét máig a hivatásrendi állam hivatalos címere, nyolc, bádogból kalapált kétfejű sas díszíti, pedig az osztrákok szeretnek szimbolikus értelemben is megszabadulni a múlt kényes kérdéseitől. A dohányboltok fekete-sárga színeit például a szociáldemokraták változtatták meg 1925-ben az „*alles Monarchische muss weg*” (mindent, ami a Monarchiára emlékeztet, el kell takarítani) jelszó jegyében.

1947-ben egy, a legnépszerűbb osztrák, Mozart művének vélt (valójában a szintén szabadkőműves *Johann Holtzer* a szerző) dal *Paula von Preradović* szövegével lett az új – ideiglenesnek szánt – himnusz, ahogy azt a *Wiener Zeitung* a kormányülésről szóló beszámolójában az áramtakarékossági intézkedések és a só árának ismertetése után közölte. Miután Haydn melódiáját nem sikerült visszaszerezni a németektől, állandósult, de törvényben csak 2012-ben rögzítették ezt aényt, azóta a himnusz szövege a haza nagy leányait is dicsőíti. Az 1945 utáni első schillingekkel is gond volt, egy, földművest és az ördögöt ábrázoló, illusztrációként kiválasztott festményről véletlenül az ördög került rá az érmékre...

Ausztria az első világháború után hosszú ideig minden szenvedésért a győztes ellenség hatalomvágyát tette felelőssé. Még 1959-ben is „*a bosszúvágy, a tudatlanság, a korlátoltság és az aljas mohóság*” művének nevezték a békeszerződést, és csak a hatvanas években kezdődött meg a tényszerű, az előítéletektől szabadulni kívánó kutatás. A szabadságpárti *Martin Graf*, az osztrák nemzetgyűlés harmadik elnöke, azaz a hivatalos Ausztria egyik legfontosabb tisztségviselője 2009 nyarán a népek önrendelkezési jogára hivatkozva népszavazást követelt a „jelenleg” olasz területen található Dél-Tirol számára. Sok osztrák számára a „*Civitas fidelissima*” pedig továbbra is csupán egy „*Civitas schwindelissima*”. Mégsem ez a fősodor. Graf mondatait mindenki határozottan visszautasította, Sopron hovatarozását sem vitatta soha komoly politikai tényező Ausztriában. 2009-ben megtörtént a Wehrmachtból dezertáltak rehabilitációja, *Karl Luegerről*, a császárváros egykori antiszemita polgármesteréről sincs már körút elnevezve Bécsben (bár a mellette lévő park nevét nem változtatták meg).

IV.

A HELYZET REMÉNYTELEN, DE NEM KOMOLY

- A monarchiából köztársaságba való átmenet nehézségeit és a „boldog békeidők” utáni, kilátástalannak tűnő jövő miatti aggodalmakat jelzi, hogy a húszas évek elején *Joseph Haydn* „*Gott erhalte*”-jének, az osztrák császári himnusznak új strófája született, amely immár az állam új irányítóit, *Rennert* és *Karl Seitz* ideiglenes államfőt, Bécs későbbi sikeres polgármesterét ajánlotta a Mindenható figyelmébe, de – a biztonság kedvéért – *Károlyról* sem feledkezett meg. A versike így szól: *Gott erhalte, Gott beschütze / Unsern Renner, unsern Seitz. / Gott erhalt – man kann net wissen – Auch den Kaiser in der Schweiz.*
- Az első világháború után az osztrák jóvátételi szállításokat *Sir William Goode* felügyelte. Goode bal kezével hiteleket hozott, a jobb kezével azonban a jóvátételt kellett volna elfogadnia. Tárgyalópartnere megjegyezte: „Milyen kár, hogy Ön nem kétbalkezes”.
- *Starhemberg* herceg ül a szövetségi kancellári hivatalban és dr. *von Schuschniggra* vár, aki nagy késéssel megérkezik.
 - Miért jössz ma ilyen későn? Már egy órája várok.
 - Dollfussnél voltam, hogy megkérdezzem, hozzám jön-e feleségül.
 - Jó ötlet! Gratulálok!

– Azt inkább ne tedd! Bár azt mondta, nagyon szimpatikus vagyok neki, és mindkettőnk gyermekei számára biztos nagyon érdekes lenne, mert a férje kicsi volt, én nagy, neki nagy szeme volt, nekem kicsi, ő állva hordta a haját, én elválasztva.

– Ha nincs más – gondolta a herceg –, könnyen segíthetek rajtad. Írj ki általános választásokat, akkor meglátod, milyen kicsi vagy, milyen nagy szemeket fog mereszteni és hogy égnék áll a hajad!

- A Seyß-Inquartról – aki saját bevallása szerint csupán a telefonos kisasszony szerepét játszotta el – szóló versike jól tükrözi 1938 tavaszának eseményeit: „*Sei's in Quarten, sei's in Quinten, b'schissen samma, vorn und hinten*”. A fordítástól ezúttal eltekintek.
- Amikor 1975-ben arról cikkezett minden világlap, hogy *Franco* utasítására *garotte*-tal, középkori fojtó nyakvassal fognak kivégezni öt baszk ellenzékit, az osztrák *Kurier* címlapján ez állt: „Visszavonhatatlanul itt az ősz!”
- A Kurt Waldheim körül 1986 tavaszán kirobbant botrányért *Fred Sinowatz* kancellár lett a bűnbak, holott a köztársasági elnök háborús múltjával már 1970 októberében, ENSZ-főtitkári tevékenysége előtt foglalkozott újságcikk, és a diplomata vezette félre a közvéleményt, amikor azt állította, hogy 1941 végi sebesülése után csak jogi tanulmányai befejeztével, 1944-ben hívták be újra. Tehát nem az eltussolt háborús múlt, hanem annak tisztázási szándéka (és a politikai küzdelemben történt bevetése) okozta a problémát. *Alfred Hrdlicka* hatalmas falovat állított fel a Hofburg előtt. Sinowatz rezignáltan állapította meg: kénytelen tudomásul venni, hogy Waldheim nem, csak a lova volt a Balkánon az SS lovasezredében...
- A már említett Robert Menasse idézi fel a következő történetet. Egy rádiós műsorban azt a kérdést tették fel, hány képviselő ül az osztrák parlamentben. Franz Wiener Neustadtból kilenc, Petra Sankt Pöltenből „sokkal több, tizennyolc” képviselőre tippelt. A meghökkent műsorvezető próbált logikus magyarázatot találni a tippekre: talán arra gondoltak a betelefonálók, hogy tartományonként egy, illetve kettő képviselő kerül a nemzetgyűlésbe? De hamar lelohadt a lelkesedése: Franz és Petra megerősítette, hogy csak találgattak. A díjat egyébként Petra nyerte, közelebb volt a helyes válaszhoz.

De nem elég azon élcélődni, mekkora tájékozatlanságról árulkodik a fenti történet, inkább – Parti Nagy Lajos, a *Karl úr* fordítójának gondolataival – térjünk vissza az előadás elején felvetettekhez: „*A szemforgatás mint konszenzus – e tárgyban bizonyosan nem határfolyó a Lajta. Mikor a konkrét tárgy okán Ausztriáról beszélek, mutatis mutandis Magyarországra is gondolok, hogy úgy mondjam, az én hazám is tud eléggé legnagyobb törpe lenni... A ránk pudvásodó kislembert, kislembert, kiskomcsi hazugságokra gondolok, hogy nem mi voltunk, senki nem mi voltunk, hanem a németek versus oroszok, nem mi deportáltunk, csak a csendőrök/vasutasok/sínek, nem mi akasztottunk, csupán a Kádár egymaga stb. Volt volna mit tanulnunk Qualtingertől. És van volna. Ne tessünk tehát hátradőlni, minden hangja, minden vakkanása és göcögése rólunk szól.*”